

EEN OPLEIDING IN PARIJS.

ABRAHAM SALM EN HUGO POORTMAN OP HET BUREAU VAN ÉDOUARD ANDRÉ

REMCO VAN DER KUIJP

Inleiding

In dit artikel wordt kort een reis naar Italië besproken die de Amsterdamse architect Abraham Salm (1857-1915) aan het eind van zijn studie in Parijs maakte met zijn landgenoot Hugo Anne Cornelis Poortman (1858-1953). Na die reis gaat Salm via Poortman enige tijd aan de slag op het bureau van Édouard André (1840-1911), de beroemde Franse tuinontwerper. De reis naar Italië en de stageperiode bij André in Parijs bieden een uniek perspectief op het Parijse leven van zowel Salm als Poortman. Geconcludeerd kan worden dat de stageperiode bij André, Salm een unieke ervaring bood die hem later goed van pas zou komen. Zijn ervaring zou hij namelijk benutten in zijn contacten met Leonard Anthony Springer (1855-1940) die voor zeker acht villa's van Salm de tuinen zou gaan ontwerpen.¹ De relatie tussen Salm en Springer komt dan ook in een nieuw licht te staan.

Vader en zoon Salm

De Amsterdamse architecten vader Gerlof Bartholomeus Salm (1831-1897) en zoon A. Salm ontwikkelden zich in het Amsterdam van de negentiende eeuw tot de succesvolste architecten van hun tijd. Nu grotendeels vergeten zijn zij de ontwerpers van vele gebouwen die nog altijd in het Amsterdamse straatbeeld te vinden zijn, zoals vele gebouwen voor Dierentuin Artis (meest iconisch wellicht het aquarium), Paradiso (Kerkgebouw voor de Vrije Gemeente), de Wintertuin in hotel Krasnapolsky, de Keizersgrachtkerk en het woonhuis Herengracht 380-382 (nu de huisvesting voor het NIOD). Uiteindelijk zouden ze samen ontwerpen maken voor meer dan tweehonderd ontwerpen, waaronder veel villa's rond Haarlem en Hilversum.² Was vader Salm nog grotendeels een autodidact, zoon Salm zou een grondige opleiding krijgen. Uniek voor die tijd ging zoon Salm voor zijn opleiding een periode naar Parijs. Hij was in de periode 1878-1880 leerling aan de École des Beaux-Arts en werkzaam in het atelier van de Franse architect Émile Vaudremer (1829-1914). Op advies van Vaudremer volgde hij ook lessen bij de Franse beeldhouwer Henri-Charles Maniglier (1825-1901).

Afb. 1. A. Salm Gb zn (1857-1915)
(Stadsarchief Amsterdam
Archief 1315, index 109).

Salm en Poortman naar Italië

Aan het einde van zijn studietijd maakte Salm in het voorjaar van 1880 een reis van twee weken naar Italië, comfortabel georganiseerd door 'Thomas Cook & Son', zoals te doen gebruikelijk in die tijd.³ Het reisgezelschap bestond in Parijs uit een Amerikaan, een Fransman, twee Belgen alsmede Salm en zijn landgenoot Hugo Poortman.⁴ Hoe Salm en Poortman elkaar hebben leren kennen is onduidelijk. Waarschijnlijk hebben ze elkaar bij toeval ontmoet in de kleine enclave van Nederlanders in Parijs.

Op woensdag 12 mei 1880 vertrokken zij vanuit Parijs met de trein naar Turijn. Daar bezochten zij de stad en Salm maakte wat tekeningen van architectonische elementen in zijn reisverslag. Vervolgens reisden zij door naar Verona, waar zij op 14 mei aankwamen om diezelfde avond nog door te reizen naar Venetië.⁵ Na Venetië ging de reis via Padua naar Milaan, waar zij de kathedraal bezochten. Na een bezoek aan het Comomeer en het Lago Maggiore gingen zij weer naar Milaan om vervolgens naar Parijs terug te keren.⁶ Zelf noemde Salm het een 'prachtige & nuttige' reis. Als dank kocht hij een souvenir voor zijn vader voor de goedheid om hem die reis te laten maken.⁷

Stage bij Édouard André

Na terugkeer uit Italië nam Salm zich voor om de resterende tijd in Parijs voornamelijk voor zichzelf te werken en een collectie tekeningen te maken 'om te bewaren.' Daarnaast wilde hij eens onder vrienden werken. Salm krijgt dan de kans om voor de patroon van Hugo Poortman als tekenaar aan de slag te gaan. Salm omschrijft hem als een 'architecte-paysagiste'. Het blijkt Édouard André (1840-1911) te zijn, de beroemde Franse tuinontwerper.⁸

Hugo Poortman was zelf in 1880 voor André begonnen als tekenaar. Poortman zou zich in een korte tijd opwerken tot chef-de-bureau. Na een avontuurlijke expeditie in Zuid-Amerika, van 1882 tot 1885, keerde hij berooid terug in Parijs en vervulde hij enkele prestigieuze opdrachten voor André. Vervolgens kreeg hij in 1887 de mogelijkheid om een ontwerp van André uit te voeren in Nederland (Kasteel Weldam in Goor, het landgoed van Willem Carel Philip Otto graaf van Aldenburg Bentinck (1848-1912)). Dit leidde tot vele opdrachten voor de Nederlandse aristocratie. Hierdoor werd Poortman een van de belangrijkste Nederlandse tuinarchitecten in de periode eind negentiende begin twintigste eeuw.⁹ Uit het onderzoek naar Salm komen tot nu onbekende details betreffende de Parijse periode van Poortman naar voren.

Door de samenwerking van Salm met Poortman en André kreeg Salm ervaring en inzicht in de relatie tussen landhuizen en de omliggende tuinen. Dit zal hem zeker hebben

Afb. 2. Hugo A.C. Poortman (1858-1953), door A. Salm (Stadsarchief Amsterdam Archief 1315, index 283).

geholpen met zijn latere ontwerp opdrachten voor de diverse landhuizen en in zijn samenwerking met L.A. Springer die vele van die tuinen zou gaan ontwerpen. Opmerkelijk is, gezien de clientèle die Salm en Poortman later in hun carrière zouden bedienen, dat zij elkaar niet meer zijn tegengekomen dan wel hebben opgezocht. Ze hadden immers in Parijs en met de reis naar Italië een band gekregen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat Salm een sterk netwerk rond Amsterdam en Hilversum had en Poortman voornamelijk de adel in het oosten van het land bediende.¹⁰ Blijkbaar was hierin geen overlap.

Voor André tekende Salm een villa, te bouwen in Monaco, en een monumentale trap voor een gebouw in Monte Carlo. Daarnaast tekende hij ontwerpen voor een ijzeren hek, een orangerie, een tuinhuisje en een wachthuisje voor een bewaker in een park toebehorende aan De Rothschilds.¹¹ Salm overwoog als vrijwilliger te werken maar wilde een deel van zijn boeken afbetalen. Hij vroeg dan ook om een salaris. Omdat Salm nooit eerder had gewerkt, werd hij onder dezelfde voorwaarden aangenomen als Poortman: vijf Franse francs per dag van acht tot acht uur.¹² Op zijn laatste

Afb. 3. Hugo A.C. Poortman (1858-1953) (Speciale Collecties Centrale Bibliotheek Universiteit Wageningen).

dag, 17 juli 1880, gaf André aan dat hij 'zeer tevreden' was en weet Salm zijn totale beloning voor elf dagen te verhogen van vijftien naar tachtig francs. Verder wist Salm een toezegging te krijgen dat hij in de toekomst meer zou verdienen (1,50 francs per uur). Salm was hierover opgetogen en gebruikte zijn eerst verdiende geld om zijn boeken af te betalen.¹³ Later dat jaar mocht Salm opnieuw voor André komen werken. Hij kreeg zelfs de voorkeur boven iemand die een diploma had van de École des Beaux-Arts. Salm deed dat naast zijn studie. Meestal was hij van zeven tot elf uur op het bureau van André, de rest van de dag werkte hij op het atelier van Vaudremer. Soms werkte hij een hele dag op het bureau. Hij kreeg nu twee francs per uur en gebruikte het geld om zijn schulden af te betalen.¹⁴

Zijn eerste grote geaccepteerde opdracht was een project voor markies De Jaucourt op Château de Presle (Seine-et-Marne), een huis gelijkend op een Italiaanse villa. Salm was er trots op. Hij had er in de avonduren aan gewerkt, zo'n 31 uur. Hij kreeg er 65 francs voor en een bedankbriefje van André. Salm realiseerde zich dat André de tekening voor driehonderd tot vijfhonderd francs zou kunnen doorverkopen, zeker omdat de markies zeer rijk was. Salm zelf gaf echter aan dat hij het alleen voor de eer deed.¹⁵

Uiteindelijk verliet Salm op 30 december 1880 Parijs. Hij nam afscheid van alles en iedereen. Verwachtingvol keek hij naar de toekomst en de mogelijkheid om met zijn vader in het bureau te werken.

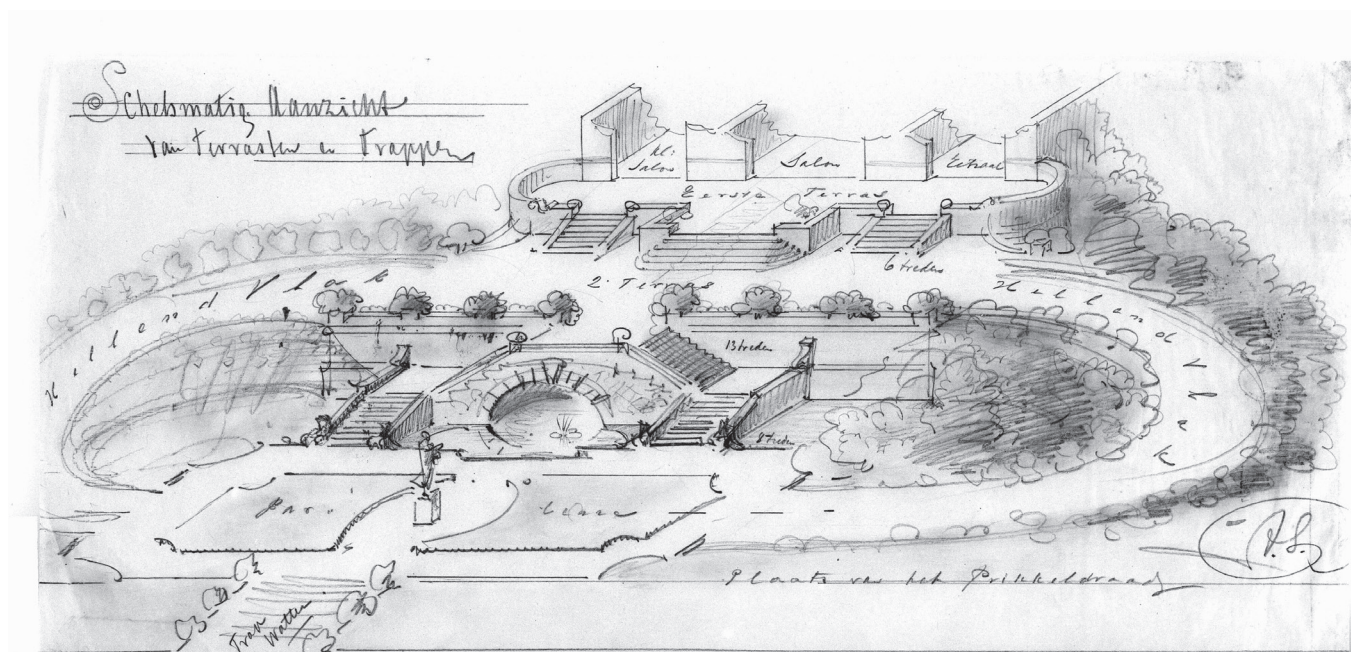
Zoals eerder vermeld zouden Salm en Poortman elkaar nooit meer spreken. Na het vroege overlijden van Salm stuurde Poortman nog wel een brief. Hij noemde zich daarin een goede studievriend maar zij hadden na Parijs door omstandigheden het contact met elkaar verloren en waren elkaar niet meer tegengekomen.¹⁶

Salm en Springer

De samenwerking tussen Salm en Springer was al bekend.¹⁷ L.A. Springer ontwierp de tuinen voor zeker acht villa's van Salm, de eerste was die voor Herengracht 380-382 (1888-1890, voor Jacobus Nienhuys).¹⁸ Vervolgens deed hij dat voor Salm zelf, namelijk voor Villa Beau Regard (Jacob Pennweg 16, Hilversum, 1892, gesloopt 1945).¹⁹ Daarna volgden de tuinen voor Villa Ma Retraite (Utrechtseweg 67, Zeist, 1897, voor Johan Hendrik van Marwijk Kooy), Villa Casparus (Stammerdijk te Weesp, 1897, voor Casparus van Houten jr.), Villa Koningshof (Overveen, 1898-1900, voor Johannes Luden), Villa Lindenheuvel (Overveen, 1900, voor A.H. Burdet, afgebrand 1970), Villa de Merel (Heuvellaan 32, Hilversum, 1903, voor Verrijn Stuart) en Villa Elenheim (Parklaan 97, Eindhoven, 1905, voor Jean Brüning).²⁰

Weliswaar begint de samenwerking tussen Salm en Springer pas als zij beiden in Hilversum wonen, zij kenden elkaar al langer uit de Amsterdamse kringen. Niet alleen waren zij beiden lid van Architectura et Amicitia, zij waren ook lid van de hechte Doopsgezinde Gemeente in Amsterdam.²¹

In eerste instantie werd aangenomen dat Salm zijn ideeën en wensen aan Springer doorgaf maar tot nu was het moeilijk te zeggen in hoeverre Salm Springer heeft beïnvloed.²² Gezien de werkervaring van Salm bij Édouard André komt deze relatie in een ander daglicht te staan. Salm zal het belang hebben onderkend van een goede harmonie tussen de villa en de omringende tuin. Daarnaast had Salm aantoonbare interesse in tuinarchitectuur want bij gelegenheid ontwierp hij zelf ook wel eens een tuin.²³ Zowel Salm als Springer stonden onder invloed van het werk van Édouard André en zij vonden elkaar in een eclectische benadering. Diverse ontwerpen laten een nauwe betrokkenheid zien tussen Salm en Springer.²⁴ Mogelijk was er dan ook sprake van een meer gelijkwaardige relatie tussen Salm en Springer dan tot nu toe werd aangenomen. In ieder geval waren ze zakelijk genoeg om bij opdrachten elkaar regelmatig bij cliënten te introduceren.²⁵ Dit getuigt van een vertrouwen in elkaars vakmanschap.

Conclusie

De Amsterdamse architect A. Salm maakte aan het eind van zijn studie een reis naar Italië met zijn landgenoot Hugo Poortman. Vervolgens ging Salm via Poortman aan de slag op het bureau van Édouard André, de beroemde Franse tuinontwerper. De reis naar Italië en de stageperiode bij André in Parijs bieden een uniek perspectief op het Parijse leven van zowel Salm als Poortman, waarover tot op heden niets bekend was. Daarbij kan geconcludeerd worden dat de stageperiode bij André, Salm een unieke ervaring bood die hem later goed van pas zou komen. Zijn ervaring zou hij namelijk benutten in zijn contacten met L.A. Springer die voor Salm diverse tuinen zou gaan ontwerpen. Hoewel de relatie tussen Salm en Springer al wel bekend was komt die relatie door de stageperiode in Parijs in een ander daglicht te staan. Door zijn opgedane kennis en ervaring op het bureau van André was hij bekend met de materie en zal hij het belang hebben ingezien van een goede balans van het woonhuis met de daaromheen liggende tuin. De relatie met Springer mag dan ook als gelijkwaardiger worden gezien dan dat die tot op heden werd aangenomen.

English summary

This article briefly discusses a trip to Italy that the Amsterdam architect Abraham Salm (1857-1915) made with his compatriot Hugo Anne Cornelis Poortman (1858-1953) at the end of his studies in Paris. Subsequently, via Poortman, Salm started working for some time at the office of Édouard André (1840-1911), the famous French garden designer. The trip to Italy and the internship with Édouard André in Paris offers an unique perspective on the Parisian lives of both Salm and Poortman. It can be concluded that the internship with Édouard André offered Salm a unique experience that would serve him well later on. He would use his experience in his contacts with Leonard Anthony Springer (1855-1940) who would design the gardens for at least eight of Salm's villas. The relationship between Salm and Springer therefore appears in a new light.

Afb. 4. Tuinontwerp voor Villa Corvin, Hilversum, door A. Salm (Stadsarchief Amsterdam Archief 1315).

Noten

- 1 Dit artikel is een bewerking van een hoofdstuk uit mijn proefschrift *G.B. Salm en A. Salm GBzn en de ontwikkeling van de bouwpraktijk in Nederland tussen 1848 en 1915* (diss. Leiden 2021).
- 2 Zie verder hierover mijn proefschrift *G.B. Salm en A. Salm GBzn en de ontwikkeling van de bouwpraktijk in Nederland tussen 1848 en 1915* (diss. Leiden 2021).
- 3 Abraham Salm maakte een reisverslag dat niet compleet lijkt te zijn: beschreven is de reis per trein van Parijs naar Turijn en beschrijving van een deel van de stad Turijn. Reisverslag d.d. 6 juni 1880, Stadsarchief Amsterdam (hierna: SAA), toeg.nr. 1315 *Archief van G.B. Salm en A. Salm Gbzn.*, inv.nr. 33 *Januari - december 1880*.
- 4 Reisverslag d.d. 6 juni 1880, SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 33. Op 6 mei 1880, enkele dagen voor vertrek, maakte Salm te St. Cloud een portret van Hugo Poortman liggend in het gras onder bomen. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 283 *Schetsboek met tekeningen van Florence (Piazza Signoria), Parijs, Venetië (Palazzo Ducale); classicistische ontwerpen voor villa's, St. Cloud (met Van der Elst en Poortman). 1880*.
- 5 Briefkaart [zonder datum/onleesbaar] mei 1880. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 33. En briefkaart 14 mei 1880. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 33.
- 6 Brief [zonder datum], Mei 1880. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 33.
- 7 Brief [zonder datum], Mei 1880. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 33.
- 8 Brief [zonder datum], Mei 1880. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 33. Voor een achtergrond over Édouard André, zie F. André en S. de Courtois (ed.), *Édouard André (1840-1911). Un paysagiste botaniste sur les chemins du monde*, Besançon/Parijs 2001. Het hoofdwerk van Édouard André is Édouard André, *L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins*, Paris 1879.
- 9 B. Zijlstra, *Nederlandse tuinarchitectuur tussen 1850 en 1940*, Amsterdam 1986, p. 173. Zie ook <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn6/poortman> en <http://www.wieiswieinoverijssel.nl/zoekresultaten/p2/304-hugo-poortman> (laatst geraadpleegd 6 september 2023).
- 10 Zijlstra, 1986, p. 174.
- 11 Brief d.d. 18 juli 1880. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 33. Mogelijk is dit Parc de Laver-sine (nabij Chantilly, Parijs) in opdracht van A. baron de Rothschild. Hiermee ging Poortman in 1885, na zijn terugkeer uit Zuid-Amerika, aan de slag: <http://www.wieiswieinoverijssel.nl/zoekresultaten/p2/304-hugo-poortman> (laatst geraadpleegd 6 september 2023).
- 12 Brief d.d. 18 juli 1880. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 33.
- 13 Brief d.d. 18 juli 1880. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 33.
- 14 Onder meer voor kleding en boeken. Zie brief d.d. 9 november 1880. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 33.
- 15 Brief d.d. 7 september 1880. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 33. Het dorp Presles heet thans Presles-en-Brie. Het kasteel zelf, dat door de familie Jaucourt tussen 1911 en 1914 werd verkocht, is in 1959 verwoest. Zie <https://fr.wikipedia.org/wiki/Presles-en-Brie> (laatst geraadpleegd 6 september 2023). Gezien de afmetingen van het ontwerp (4x18,5x15 meter) zal het om een bijgebouw gaan. Van Vaudremer is geen ontwerp bekend in Presles of voor de familie Jaucourt. Alice Thomine, *Émile Vaudremer, 1829-1914. La rigueur de l'architecture publique*, Paris 2004.
- 16 Brief d.d. 20 juni 1915. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 58 *Bewijzen en deelneming van relaties. 1915*.
- 17 C.D.H. Moes, *L.A. Springer 1855-1940. Tuinarchitect, Dendroloog*, Rotterdam 2002.
- 18 Springer ontwierp voor de binnenplaats een mozaïekperk, een fantasieontwerp met een combinatie van de Franse Lelie en andere bloemen: Moes, 2002, p. 51.
- 19 Vermoedelijk kreeg Springer de vrije hand en koos hij voor gazons en bomen in een landschappelijke setting. Moes, 2002, p. 51.
- 20 P. Pijning, *Villa ontwerpen van A. Salm Gbzn (1857-1915)*, doctoraalscriptie Vrije Universiteit Amsterdam, 1986 Vier delen, deel IV. SAA, toeg.nr. 1315, inv.nr. 94. Zie ook Zijlstra, 1986, pp. 145-146 en pp. 152-153. Zijlstra noemt Heuvellaan niet. Zie ook Moes, 2002, pp. 50-52. Moes noemt ook nog de tuin voor villa Quisisana (Koningslaan, Amsterdam, 1914, voor Aug. Philips).
- 21 Moes, 2002, p. 50. Zie ook Zijlstra, 1986, p. 136.
- 22 Moes, 2002, p. 52.

- 23 Zie *Ontwerp voor een tuinaanleg voor het perceel in de Vondelstraat, toebehorende aan F. J. Spakler, ontwerpschetsen van de tuinaanleg achter woonhuis Vondelstraat 80*. SAA, beeldbank, 1315BT900032. Maar ook voor Villa Ma Retraite (Utrechtseweg 67, Zeist, 1897, voor J.H. Van Marwijk Kooy), Villa Corvin (Bergweg 33, Hilversum, 1893) en Villa Koningshof (Overveen, 1898-1900, voor R. J. Luden) maakte Salm aanzetten voor het ontwerp van de tuin. Moes, 2002, p. 52.
- 24 Zijlstra, 1986, pp. 137-138. Zie ook Moes, 2002, p. 52.
- 25 Moes, 2002, p. 52.